

NKAVULANDZELELANAWU EKA VUMAKI BYA MAFURHA: HUNGUTO WA NKOKA NA NXAVISELANO LOWU NGA RIKI ENAWINI

Tshwane, 14 Khotavuxika 2025 – Vukorhokeri bya Xibalo bya Afrika-Dzonga (SARS) byi ya emahlweni byi humesa xileriso xa byona xo hlengeleta xibalo hinkwaxo lexi kolotiwaka nkwama, ku fambisa nxaviselano lowu nga enawini no tiyisisa vulandzelelanawu. Leswi swi humelela eka mbangu wo tika wa swa ikhonomi na matirhelo lama hlawulekisiwaka hi mitlhontlho yo tala, ku katsa na ikhonomi leyi nga riki enawini. SARS yi le ku tirheni na tiejensi tin'wana ta nsindziso wo hlayisa nawu ku lwa na ntungu wa ikhonomi leyi nga riki enawini.

Ikhonomi leyi nga riki enawini i xihumelelo xa misava lexi xungetaka vaaki va Afrika-Dzonga, ikhonomi na nhlayiseko wa rixaka. Mpapalato wa xibalo, ngungumeriso, tithiransakixini leti nga riki enawini, vutumbuluxi lebyi nga riki enawini, na vuxisi ku nyadza mfumo wa nawu, ku khukhula ntshembo wa vaaki, nsoho wa timakete, ku kayeta mifumo xibalo, no kotisa vukungundzwana na vugevenga byo lulamisiwa. Hangalako wa migingirilo leyi yi nga riki enawini etikweni ra hina wu lava leswaku tiejensi hinkwato ta nsindziso ti tirha hi nhlanganelo ku lwa na maendlelo ma yona lama onhaka. Ikhonomi leyi nga riki enawini ya nonoha naswona yi lava nhlamulo ya mfumo hinkwawo exikarhi ka tienthithi ta mfumo, sekithara ya phurayivhete na vanakulorhi va misava.

Eka lembexikhume leri nga hundza, matiko eka Phaseji ya Maputo (Afrika-Dzonga, Swaziland, na Mozambique) ma vile swipakanikulu swa nxaviselano wa mafurha lowu nga riki enawini, lowu fambisiwaka hi tinetiweke ta vugevenga bya lulamisiwa leti ngungumerisaka no hunguta nkoka wa mafurha hi ndlela leyi nga riki enawini. SARS yi tumbuluxile leswaku vatundzi van'wana va tivisa mafurha ma ntsengo wa 40 000 wa tilitara kumbe ehansi, hiletlhelo ndzavisiso wu hlavutela leswaku ku fikela eka 60 000 wa tilitara ta mafurha ti tundziwile hi ntiyiso. Leswi swi vuriwa ntvisohansi, naswona matsalwa ma vunwahatiwile ku fambisa nghingiriko lowu wa vuxisi. SARS yi tlhele yi kumisisa endlelo ra tiko laha tidipoto ta vuhlayiselo byo tala bya mafurha na hangalaso ti nga nghenelela eku hunguteni ka nkoka wa swihumelerisiwa hinkwawo swa mafurha, ngopfungopfu hi ku tirhisa ku hlanganiso lowu nga riki enawini wa dizele na pharafini. Hunguto wa nkoka wa mafurha wo koxa nkwama kwalomuya ka **R3.6 billion hi lembe** hi ku ya hi tihlayohlayo ta Khomixini ya Vulawuri bya Nxaviselano wa Misava.

Hi ku hlangana na vugevenga lebyi kunguhatiweke hi vurhonwana, tiejensi ta mfumo ti le ku tirheni kun'we ekusuhi swinene ku kumisisa, ku sivela no lwa na hunguto wa nkoka wa mafurha no sindzisa Nawu wa Khasitomo na Ekisayizi. Eka tin'hweti ta mune leti nga hundza, Xiyenge xa Nhlanganelo wa swa Mltirho na Vunhlori xa Tiko (NATJOINTS) xi endlile minghenelelo yo hlaya.

Minghenelelo ya nsindziso ya nhlanganelo leyi fambisiwaka hi vunhlori yi katsile switirhwana swa musecho na ntekelo leswi kongomisiweke eka switirhisiwa swo karhi swa vuhlayiselo bya mafurha na tidiporo ku katsa na ku sampuriwa ko tlovatlova ka swifambo swa mathangi ku kambela ku dziva na xivumbeko. **Eka swiyimo swin'wana dizele leyi hungutiweke nkoka leyi xoperiweke eka miavisiso leyi a yi ri na 68% ya pharafini.**

Xipano xa nhlanganelo xa vunhlori lexi katseke vatirhi va SARS na SAPS xi boxile swipakani swa 23 **eGauteng, Mpumalanga na KwaZulu-Natal**. Xipano lexi xi khomile:

1. 953 515 wa tilitara ta mafurha ma dizele lama thyakisiweke.
2. Tidipoto ta mafurha ta ntsevu leti tlulaka Xiyenge xa 37 xa Nawu wa Khasitomo na Ekisayizi wa 91 wa 1964 tanihi ndzhundzhuluxo.
3. Tinhundzu na mafurha lama thyakisiweke swa nkoka wa R367 274 330, swi fikelerisile eka ndzavisiso ku ya emahlweni, na swikweleti swa xinawu na vugevenga.
4. Leswimbirhi leswi vuriwaka "washrooms" ya mafurha, laha yin'we ku nga "washroom" yo kala ya xifambo leyi vakeriweke eka tiraka ya xifambo, yi tirhisiwa ku suka mifungo ya pharafini.
5. Titiraka leti fambisaka mafurha ta khumembirhi ti boxiwile endzhaku ka ntiviso wo hoxeka lowu hleketeleriweke eka ntundzo wa mpimoxikarhi wa 15 000 wa tilitara ta mafurha hi thangi.

Ku tlula hinkwaswo, 13 wa tikheyisi ta swa vugevenga ti tsarisiwile na SAPS, leti seketeriweke hi valavisisi va nxaviselano va SARS eka mitlulo ya ekisayizi na khasitomo na vuxisi.

SARS yi khensa nseketelo wa wa mitirho lowu yaka emahlweni lowu amukeriweke ku suka eka:

- NATJOINTS
- Vukorhokeri bya Maphorisa bya Afrika-Dzonga: Vunhlori bya Vugevenga, Xiphorisa xa Nhlayiso wa Nawu eka Vaaki, Forensiki ya Xidijitali, na Vukorhokeri bya Vufokisi
- Ejensi ya Vuhlayieki bya Mfumo
- Vandla ra Nsirhelo ra Tiko ra Afrika Dzonga
- Vukorhokeri bya Xihatla bya Masipala: Ndzawulo ya Ndzilo na Maphorisa ya ka Masipala
- Ndzawulo ya Swihlahla, Tihlampfi na Mbangu

- Ndzawulo ya Switirhisiwa swa Swicelwa na Eneji
- Xiyenge xa Vuchuchisi xa Rixaka
- Ndzawulo ya Timhaka ta Xikaya

Edward Kieswetter, Khomixinara wa SARS, u kombisile ku khensa ka yena eka swipano swa SARS na SAPS na tindzawulo tin'wana ta Mfumo eka tshalatshala ra vona ra matimba ku kumisisa, ku lwa no sivela ntungu wa ikhonomi leyi nga riki enawini. U vurile leswaku "mitlawa ya swigevenga leyi nghenelelaka eka swiendlo swo tikukumuxa swi tinyiketerile ku endla hi nsele na nkaalelo eku fambiseni ka mivuyelo ya vugevenga na mankolo. Khomixinara Kieswetter u tshikelerile leswaku tiejensi ta mfumo ti ta tirhisanela kusuhi no tirha endzeni ka nawu ku lwa na nxaviselano lowu nga riki enawini. "Mitlawa leyi ya swigevenga yi nga nyadza ntsena xintshuxo xa hina xo lwa na vugevenga lebyi eka khombo ra vona. Swiendlo leswi swi xungeta masungulo malama ma vaaki va hina. Hungu ra hina ra twala: hi ta tirhisa matshalatshala hinkwavo ku va sila".

Mayelana na vuxokoxoko hi xitalo, u komberiwa ku tihlanganisa na SARSMedia@sars.gov.za